

Валентина Красавіна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)

Через портрет до характеру (на матеріалі історичних романів другої половини XIX - першої половини XX ст.)

Вагоме місце в історії розвитку української історичної белетристики посідають романи Пантелеймона Куліша “Чорна рада: Хроніка 1663 р.”, Івана Нечуя-Левицького “Гетьман Іван Виговський” та Андрія Чайковського “Сагайдачний”, які були спрямовані на пробудження національної свідомості, формування ідеалу державності України, а в художніх образах утверджувалися взірці українського лицарства минулих століть. Тексти художньо-історичної прози другої половини XIX – першої половини XX ст. становлять цінне джерело вивчення типів національного характеру, як вони уявлялися письменникам. Концепт ”національний характер” привертає увагу дослідників, які працюють у галузі когнітивної лінгвістики.

На думку А.В. Швецової, “національний характер виступає як концепт, що виражає культурну індивідуальність певного народу, його історично сформовану особистість, в якій знаходить відображення життєвий світ цього народу і яка постає не лише у вигляді певного ансамблю психологічних рис, а передусім у вигляді усталеного комплексу культурних диспозицій та артикуляцій, через котрі відбувається (як через умови можливості) самопокладання людини певної культури (представника відповідного народу, етносу)” [11,с.46]. Концептуалізація характеру передбачає, насамперед, виділення соматично-фізіологічної його основи й функціональних параметрів. “У контексті дослідження національного характеру

феномен його соматично-фізіологічної основи (зокрема уособлений явищем темпераменту) містить не лише природжену соматіку людини, але й її тілесність як культурний феномен” [11,с.111].

Український національний характер, коли йдеться про етнос XVII ст., узагальнював багато рис запорозьких козаків. На формування характеру української людини того часу впливало “межове” розташування України на краю Сходу Європи й Заходу Азії, перебування зі Степом. Людина перебувала під постійною загрозою зі Степу, протистояла цій загрози, пор.: “Це перебування української людини на межі боротьби, випадковості, страждання, загрози смерті, небезпеки спустошуючих нападів сформувало “ідеальне” ставлення до життя з позицій честі, волі, віри, героїчної звитяги, сформувало лицарський стиль поведінки – все це було уособлено козацтвом. У козацтві центр життя переносився з турботи про саме життя на збереження лицарської честі, на завдання оборони трансцендентної віри та земних вольностей, що супроводжувалося нехтуванням матеріальними цінностями буття,” - констатує Швецова [11,с.159]. Саме українське козацтво запобігло національній катастрофі, успішно боронивши Україну. За словами І.Лисяка-Рудницького, “українською людиною пограниччя був козак, що в ХУІ – ХУІІ століттях став репрезентативним типом свого народу” [9,с.11].

Про два основні типи українського характеру – козака і поселянина, їх найсуттєвіші риси писав М.Костомаров, відзначаючи, що для козацького типу характерні: безумовна, абсолютна віра в Бога, любов до Батьківщини, товариство, рівність, вояцькість і слава [3, с.58-59]. Дослідник зауважував, що “народність південноруська завжди була і тепер залишається здобутком простої маси” [3,с.70].

У художньо-історичних романах про добу Козаччини письменники через змалювання образів козаків, гетьманів, інших представників народу окреслили найважливіші риси українського національного характеру, історичні умови його формування. В основі історичних творів лежать реальні події та справжні історичні особи. Створюючи образи історичних героїв, автори досліджуваних творів прагнуть воскресити індивідуальні портрети реальних осіб, висвітлити особливості їхніх характерів. Реальні історичні особи, так само як і домислені, виведені художниками слова персонажі постають

у тісному переплетенні рис їхніх зовнішнього і внутрішнього портретів. Вони стали формою самовираження української вдачі. Національний характер є історичним продуктом і історичним надбанням.

Одним із основних художніх засобів, що розкривають образи, у романах виступають портрети. Портретна характеристика є як засобом індивідуалізації, так і типізації. Особливості художніх прийомів типізації й індивідуалізації портретних описів у романах залежать від індивідуального почерку автора і його належності до літературного напрямку. У кожного письменника своя манера писання портрета героя. Крім того, жанрова специфіка – саме романна форма – дає змогу побачити персонажа як загальним планом, так і сфокусувати увагу на характерних деталях зовнішності героя. Уважний погляд письменника зупиняється на окремих рисах обличчя (очей, брів, волосся тощо), статури, всієї зовнішності людини, зокрема на тих деталях зовнішності, які допомагають розкриттю внутрішнього світу, характеру персонажа.

Автори досліджуваних історичних романів створили цілу галерею українських характерів. Це понад сорок портретних описів історичних діячів, видатних осіб, представників козацтва тощо. Письменники, моделюючи їх образи, за основу брали архівні документи, літописи Самовидця, Грабянки, історичні народні пісні та думи. Окрім зображення достовірних фактів, автори вдавалися до художнього домислу. У романах діють, крім історичних, і вигадані особи. Зображене в історичних творах відбиває не лише реальний, а й ідеальний світ – світ національної свідомості народу, пор.: “Звернення письменників до теми козаччини у поетичній творчості не лише свідчить про пошуки ідеальної духовної субстанції, а й розкриває авторське бачення історичної спадкоємності, реалізацію історичного коду в народній свідомості” (8,с.61). Вербалізований образ козаків постає як певна культурна цінність, як характерні пресупозиції, тобто “нахили, тенденції, які в різні епохи реалізуються образами, що можуть відрізнятися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи чи можуть бути реконструйовані як прототипи” (4,с.97).

У відтворенні деталей зовнішнього портрета простежуємо типові характерні ознаки, що можуть розглядатися як прототип українського козака. Портрет виконує важливі зображальні функції, він становить своєрідний “вступ” до зображеного характеру: позначає його істотні риси, розкриваючи характер не тільки в статиці, але й динаміці, зокрема за допомогою двох чи кількох портретних описів тієї самої особи. Через зовнішність автори намагаються показати індивідуальність або типовість героя. Головним засобом художньої портретної характеристики персонажів є епітет, де його стилістична функція виступає на перший план. “Епітет – один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища, а потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом” [6,с.245].

Виразною ознакою типізації виступають певні контексти, де автори використовують постійні епітетні словосполучення (ЕС) у портретних описах, при цьому навіть не вказуючи імені козака.

Змальовуючи зовнішність персонажів, письменники не можуть оминати їхньої соціальної характеристики (гетьмани, козацька старшина, козаки тощо), типових та індивідуальних портретів (Сомко, Брюховецький, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Тетеря, Конашевич-Сагайдачний, Кирило Тур, Іван Сірко, Немирич, Наливайко та ін.). Характеристики персонажів подано в мові автора, зрідка - персонажів. Для стильової манери різних письменників характерні певні структурно-семантичні типи ЕС. Основним дистрибутом виступає назва *козак* (синонімічні субстантиви *товариш*, *лицар*, *запорожець*, *низовець/низовик січовик*).

Перелічені іменники-дистрибути, як правило, вживаються з оцінними означальними лексемами, що вказують на: фізичну силу козака-воїна: *кремезний*, *плечистий*, *дужий*. Напр.: “...говорив молодий *кремезний козак*” (Ч.,131); “...молодий козак *Зінько, високий, здоровий та плечистий*” (Н.-Л., 420); “Чи встоїть же Петро против *здоровенного, широкоплечого* козарлюги Кирила?” (К.,63); статуру, наприклад: «...поглянув на Петра уважно, на його *гарну струнку статъ*, на його козацький чуб з задивуванням і якимсь страхом” (Ч., 270); “...*тонкий та рівний станом* Іван Остапович був

гарний верхом на коні...” (Н.-Л., 292); “Рівний, як стріла, широкий в плечах, з тонким станом, до котрого влип червоний жупан...” (Н.-Л., 295); красу: *пишний, гарний, бравий, статечний*, (наче) *мальований*. Напр.: “На кінці мосту лежав впоперек лицем догори ще молодий козак-виговець, *пишний, гарний*, як картина” (Н.-Л., 515); зовнішні дані, де увага зосереджується на важливих деталях портрета козака, таких як *чуб, оселедець, вуса*. Напр.: ”Знати їх [запорожців] було хіба по *довгому оселедцю* з-під шапки да по *шаблях і пістолях...*” (К.,98). Узагальнений національно-колеритний портрет козацтва змальовує І Нечуй-Левицький: “Тільки *чорноволосі козацькі голови, чорні чуби* на головах, *здорові вуси* та *блискучі темні очі* горіли поверх червоного полум’я кармазинів” (Н.-Л., 477). Засобами індивідуалізації образів козаків, гетьманів та ін. персонажів виступають ЕС з дистрибутами *очі, погляд, брови, волосся, вуса, голова, обличчя, чоло, плечі, фігура, руки, зріст тощо*. Епітетна характеристика *очей* людини – це необхідний компонент зображення зовнішнього портрета, а також характерна деталь, за якою розкривається внутрішній світ персонажа. Напр.: “Виговському самому було до вподоби, що владика не хоче присягати Москві, бо він не любив Москви; його *блискучі карі очі* аж заграли, але він не насмівся виявити своїх потайних власних думок і мовчав: він мусив чинити волю і наказ гетьмана” (Н.-Л., 283); “*Здорові чорні очі* горіли огнем” (Н.-Л., 509); “У світлицю влетів Юрась, худенький, блідуватий хлопець з гострим носиком, з *каламутними очима*” (Н.-Л., 398). Емоційно-оцінний зміст народнопоетичного ЕС *ясні очі* увиразнює позитивну характеристику описуваної дійової особи. Контекстуальним антонімом до названого ЕС виступає вислів *каламутні очі*, що містить сему “непрозорість” і характеризує негативних персонажів. Ознака *блискучі очі* акцентує на настрої героя, його схвильованості тощо. Через характеристику *очей* письменники опосередковано зображують емоційний, психологічний стан персонажів, вказують на враження, виражене почуття: *налякані, задумані, смутні, лагідні, страшні, тихі, ласкаві, неласкаві, гострі, розумні, пиші, цікаві, ласі, ледачі очі*. Очі і погляд віддзеркалюють риси характеру, особливості темпераменту.

Тож, проаналізувавши ЕС, які змальовують зовнішність козака, можемо говорити про узагальнений типовий портрет козака-українця,

що постає із текстів: *карі очі, чорні брови, козацький чорний чуб, довгі чорні вуса, широкоплечий, з дужими руками, гарною фігурою, рівним станом, високого зросту, міцний, дужий* тощо. У названих ЕС переважає узагальнена позитивна оцінка краси, вербалізується ідеал чоловічої козацької вроди, пропущений через призму народного світосприйняття.

Виписуючи зовнішність своїх героїв, письменники прагнуть визначити особливості вдачі, темпераменту і тим самим настроїти читача на сприймання їхніх дій та вчинків надалі.

На позначення характеру вживаються типові словосполучення з оцінними прикметниками стосовно до дистрибута *козак* (синоніми: *товариш, запорожець, січовик*), семантика яких вказує на: соціальний статус: *значний, простий; вольний*. Напр. “Почали *значні козаки* жити на лядський кшталт із великої розкоші” (К., 14); “*Прості козаки* мало розуміли кучеряву та премудру промову пана Беньовського” (Н.-Л., 473); риси характеру, психологічне сприйняття: *добрий, вірний, справжній, відважний, славний, характерний, щирий*. “ – Ти *добрий козак*, і батько твій *добрий козак*” (К., 107); “З твого вишколення на *доброго козака* мусить вийти для Січі така користь, що не будеш даром хліба їсти і опісля будеш обороняти її, нашу матку, і нашу церкву, і наш український народ...” (Ч., 329); “Там ти був моїм учнем і навчився козацького норову, з-під моєї руки вийшов ти *справжній козак*” (Ч., 490); “*Славний козак* був, на шаблі мистець” (Ч., 121); “*Відважний*, що самого чорта б не злякався” (Ч., 126); “Він [Касян] такої вдачі, та при тім *добрий, характерний козак*” (Ч., 124); “Хай у мене буде сотня *справжніх лицарів*, то краще мені буде, як тисяча черні, що при сильнішим ударі піде врозтіч” (Ч., 324); “Тому-то з Чубової редути виходили *славні лицарі*, і на Січі мали велику пошану” (Ч., 127); “ – Панове отамання, і ви, мої *добрі, щирі і вірні товариші!*” (Ч., 379); досвід: *бувалий, досвідний*. “*Старі досвідні січовики* говорили, що такого вдатного морського походу ще Січ не запам’ятала” (Ч., 363); “Бульба, *старий досвідний запорожець*, вибрав собі таких самих завзятців, як і сам, і поїхав на розвіди” (Ч., 477).

Таким чином, проаналізувавши ЕС, які розкривають характери персонажів-козаків, можемо говорити про типізований портрет

козака-українця: *добрий, справжній, славний, характерний, відважний, вірний, щирий, бувалий, досвідний*. Народнопісенні епітети *добрий, славний, справжній* є постійними авторськими характеристично-оцінними означеннями високого стилістичного заряду і беруть участь у створенні міфопоетичного образу українського козацтва.

Характер персонажів конкретизується через дистрибути *вдача, воля, натура, рука, серце*. (У досліджуваних текстах усі ці лексеми синонімізуються). Особлива увага письменників до атрибутів *серце, душа* у внутрішньому портреті героїв пов'язана з емоційністю, сентиментальністю українців, на яку вказують дослідники: “Специфічними рисами української світоглядно-філософської ментальності є спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, у якому панує не холодний раціональний розрахунок “голови”, але жагучий поклик “серця” – у зв’язку з цим говорять про кордоцентризм” [1, с.59], “філософію серця” П. Юркевича, згідно з якою воно є основою духовного життя людини. Пор. “Навпаки, сотник був *м’якого серця* й на високі молоді дививсь крізь пальці” (Ч., 123); “Марко був *м’якої вдачі*” (Ч., 85); “Піддержувався лише силою *залізної волі*” (Ч., 488); “Сюди приходили молоді люде, хто мав охоту козакувати, й тут під *умілою рукою* сотника, під *умілою й твердою рукою* осавула Касяна Байбузи ставали справжніми козаками” (Ч., 125); “Знав він [Сомко] Шрамову *тугу натуру*...” (К., 40). Вдача характеризується такими ЕС: *м’яка, добра, тверда, залізна, палка* тощо.

Особливу увагу письменники приділяють змалюванню портретної характеристики гетьманів, бо саме постать державного діяча допомагає зрозуміти причини історичних подій. У цих індивідуальних портретних описах переважають ЕС із дистрибутом *гетьман* (синонімічні: *лицар, чоловік*). Полковник Яким Сомко – це взірець ідеального, бажаного для України гетьмана – розумного, благородного, мудрого. У його образі П. Куліш втілює риси національного героя як представника українського державотворення. Зображений він у романтично-ідеалізованому ключі, що характерно для усної народнопоетичної творчості. Напр.: *гордий, пишний і розумом високий гетьман; щирий і незлобивий лицар; голова золота;*

очі ясні, веселі; голос чистий і поважний, пор. контексти: “...очі ясні, веселі, як зорі; і вже чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи” (К., 39); “Щирий і незлюбивий був лицар, да вже ж як і допечуть йому, то стережись тоді кожен” (К., 118); “Він тоді *голосом чистим і поважним*, мов у золоту трубу, протрубив” (К., 127). ЕС *безбулавний гетьман, безталанний гетьман* вказують на його драматичну і трагічну долю.

Кошовий Запорозької Січі Іван Брюховецький – антипод Сомка: *лукавий, нищий, нечистивий, химерний, клятий, ледачий; очі якісь чудні; тоненький, нищий голос; душа ниця, грішна; лукавий мізок, нікчемний розум*. В авторській мові функціонують такі характеристики: “Тільки *очі* були якісь чудні – так і бігають то сюди, то туди і, здається, так усе й чигають ізпідтишка чоловіка” (К., 98); “... каже *тоненьким, нищим голоском*” (К., 99); “...на які ще хитрощі піднімється ся *ниця душа...*” (К., 100); “Його *лукавий мізок* коверзує собі нову думку: як би того безталанного Сомка до посліда-години допровадити!” (К., 144). Дійові особи висловлюються про Брюховецького, послуговуючись тими самими ЕС: “...а *лукавий Іванець* тим часом до свого добирається” (К., 76) – з уст Шрама; “ – Кому любо з *нечистивим пройдисвітом* у гріхах погибати, зоставайся тут” (К., 143) – з уст Пугача. Епітетний ряд з негативним емоційно-експресивним забарвленням вказує на лицемірство, підступність, хитрість, нікчемність кошового.

У Кулішевій характеристиці Сомка актуалізуються народнопоетичні епітети піднесеного оцінного змісту, а також народнорозмовні оцінки, вкладені в уста персонажів. С. Єрмоленко наголошує: “Здавна в народнорозмовній мові вироблялися словесно-виражальні засоби, які задовольняли художньо-естетичні потреби людей і відбивали естетичну оцінку навколишнього світу” [2,с.18]. Сатирично-знижена характеристика Брюховецького відбиває негативне ставлення до нього автора, що передано у відповідних ЕС авторської мови.

Детально описує за допомогою ЕС внутрішній і зовнішній портрет *Івана Виговського* І. Нечуй-Левицький. Гетьмана України змальовано як постать людини зрілого віку, певного соціального стану, людини із сформованим характером, визначеною, чіткою

життєвою позицією. Риси характеру передано абстрактними епітетами-характеристиками та через зовнішні ознаки. Епітети, що окреслюють внутрішній стан людини, складають парадигму ознак якостей і стану. Напр.: *мужній, сміливий; веселий, говорючий; чоловік нерозтратливий, хоч і не скупий; бадьористий; тихий на вдачу, поміркований; біле чоло, повне дум, та гадок, та надій; великий розум; здержливий; веселий, добрий, щирий; богомільний, богобоязний; ласкавий погляд, швидкий погляд, цікавий і допитливий погляд; розумна й красномовна розмова; веселий голос; з веселими думками, говорив швидко, плавно, розумно; тихий та привітний голос; тиха хода; чоловік великого розуму та європейської просвіти.*

Внутрішній портрет розкривається через ознаки зовнішнього портрета, напр.: *цікавий і допитливий погляд* - небайдужість, *розумні гострі очі* - розум, *гордий поклін* - гордість і т.ін. Нанизування прикметників - стильова ознака текстів І. Нечуя-Левицького, в яких прикметникові й діеприкметникові епітети підпорядковані меті найповнішої характеристики особи, пор.: “*Тихий на вдачу й поміркований*, звиклий таїти свої щирі думки й вчиняти Богданову волю, Виговський і тепер не виявив і словом свого збудження проти Москви, свого гніву...” (Н.-Л., 359); “Іван Виговський мав талант ораторський і любив говорити, але в розмові він завжди був дипломатом, і дуже *обережним дипломатом*” (Н.-Л., 372). Іван Виговський постає в зображенні І.Нечуя-Левицького як обережний політик, що засвідчує й семантика кілька разів повтореної оцінної лексеми *розважливий*. В одному семантичному колі з епітетами-синонімами, що вказують на розважливість, тактовність героя, перебуває й семантика іменника *дипломат*: компонент значення цього слова містить указівку на почуття міри. “*Спокійна, тиха вдача Виговського, його тихий та привітний голос* неначе свіжим вітерцем подихнули на палку, *неспокійну Немиричеву вдачу*” (Н.-Л., 381). Вдача Виговського відрізняється від темпераменту Немирича. Речення побудовано на антитезі: епітети-синоніми *спокійна, тиха вдача* – прямі антоніми до вислову *палка, неспокійна вдача*, пор.: “Виговський, *тихий на вдачу* та *поміркований*, тільки швидше заходив по світлиці і все розгладжував долонею своє *високе біле чоло, повне дум, та гадок, та надій* на ліпшу долю України” (Н.-Л., 363);

“...обізвався гетьман і глянув пильно просто в вічі Немиричеві *своїми розумними гострими очима*” (Н.-Л., 411); “ – Схочеш – зробиш усе і зумієш зробити усе з твоїм хистом та *великим розумом*” – так характеризує гетьмана Беньовський (Н.-Л., 417).

Сема “розум” реалізується у таких епітетних структурах: *великий розум; розумні гострі очі; високе біле чоло, повне дум, та гадок, та надій*. Контрастно подано зміни у внутрішньому світі героя, які сталися під впливом певних життєвих подій: “То вже не були *низенькі та облесливі попередніші поклони* колишнього генерального писаря Виговського, то був *гордий поклін* гетьмана і великого князя Русі” (Н.-Л., 488). Письменник не ідеалізує І. Виговського. В основі антитези лежать епітети-антоніми *низенькі та облесливі попередніші поклони – гордий поклін*, які показують його до і після обрання на гетьманство. Наприкінці роману І. Нечуй-Левицький висловлює свій погляд-коментар на постать Виговського: “Неспокійне було життя й сумна й нечисна була смерть гетьмана Івана Виговського, *доброго, щирого патріота, тонкого політика, оборонця прав України, чоловіка великого розуму та європейської просвіти*” (Н.-Л., 529). Цей епітетний ряд, сповнений шанобливо-звеличувальної експресії.

Внутрішній портрет гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного більш деталізований, ніж зовнішній. Епітетні характеристики стосуються таких дистрибутивів: *чоловік, товариш, ватажок, лицар, серце, душа, голова, руки*. Напр.: *розумний; розумні очі; гарне, побратимче серце; дотепний; маломовний чоловік, притім дуже обережний; приятний, веселий, щирий, завзятий, привітний, приступний; вчений; залізна, тверда воля; лицарські, умілі руки; гетьманська голова; шляхетська душа; щира козацька душа; славний товариш; неабиякий ватажок; суворий ватажок; славний лицар*. Пор. ЕС, що функціонують в авторській мові твору А. Чайковського: “Петро був дуже *маломовний чоловік*, при тім дуже *обережний*” (Ч., 84); “Він був *дотепний*, до кожного *приятний* штукар, а при тім хлопець наче мальований” (Ч., 188); “*Сагайдачний* був дуже *веселий* і веселив товаришів” (Ч., 231); “Усі труднощі перемогла *залізна воля* і енергія Сагайдачного” (Ч., 449); “Він побідив душу козацтва, яка покорилась його талантові і стала відтепер сліпим зряддям у його *лицарських, умілих руках*” (Ч., 465).

Внутрішній портрет увиразнюється через сприйняття інших персонажів: ” – *Розумні в тебе очі*” (Ч., 35) – Петро в оцінці князя; сотник Чепіль так характеризує майбутнього гетьмана: “Хоч Петро ще *молодий*, а *розумний*, що й старого досвідного перейшов. Кажу тобі, що це *гетьманська голова*” (Ч., 215); ректор Острозької академії: ”Петра би хвалили за його *гарне, побратимче серце*, що друга не лишає в біді...” (Ч., 88); польський шляхтич: ”Ми не могли відгадати, що під сим простим буденним козацьким одягом криється *шляхетська душа*” (Ч., 384). Вагомою деталлю у розкритті внутрішнього портрета Сагайдачного виступають очі, до характеристики яких автор повертається декілька разів протягом роману. Андрій Чайковський подає портрет Сагайдачного у героїко-романтичному ключі, наділивши його ідеальними якостями як людини, так і гетьмана.

Гетьманів (окрім Брюховецького) характеризують ЕС позитивно-оцінного заряду: *розумний, поміркований, щирий, веселий, гордий, досвідний* тощо.

Художні означення в типових портретах козаків підкреслюють хоробрість, відчайдушність характеру. В індивідуальних оцінках переважають епітети, що вказують на вдачу: *щирий, веселий, добрий*; на темперамент: *проворний, неспокійний, жвавий, моторний, завзятий, палкий, запеклий* тощо.

Автори використовують прийоми моделювання характеру персонажів через ознаки зовнішнього портрета, абстрактні характеристики-епітети, динамічні ознаки тощо.

Отже, у художньо-історичних творах виводиться стереотипізований образ зовні *гарного, кременого, розумного, доброї вдачі* козака. За цими портретними описами козаків, гетьманів простежуються риси національного характеру, тобто через збірний образ козацтва постає уявлення про весь український народ. Лінгвістичний аналіз текстів художньо-історичної прози другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. про добу Козацтва, зокрема концепту ”національний характер,” дає ключ до розуміння ментальності етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко І.В. Українська ментальність і проблеми гуманітаризації національної вищої освіти / І.В. Бичко // Розбудова держави. — 1993. — №3. — С.59
2. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999. — 431с.
3. Костомаров М.І. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М.І Слов'янська міфологія.- К., 1994.
4. Кримський С. Б. Архетипи української культури // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К, 1996.
5. Куліш П. Чорна рада: Хроніка 1663 року.-Х.: Основа, 1990. -272 с.
6. Літературознавчий словник-довідник /Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.-К., 1997.-752с.
7. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький; Гетьман Іван Виговський: Іст. романи. - К.: Веселка, 1996. -542 с.
8. Синиця І. Лексема козак: від історичного поняття до етнопсихологеми (на матеріалі наукових та художніх текстів ХІХ ст.) / Ірина Синиця // Культура слова. - 2004. - Вип. 64. - С. 57-62.
9. Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький Іван. Між історією і політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. - Мюнхен, 1973.
10. Чайковський А. Сагайдачний: Іст. роман у трьох кн. - К.: Дніпро, 1989. - 585 с.
11. Швецова А. Національний характер як феномен культури / Антоніна Вікторівна Швецова. - Сімферополь: Таврія, 1999.- 265 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ЕС – епітетні словосполучення;
К. – Куліш Пантелеймон;
Н.-Л. – Нечуй-Левицький Іван;
Ч. – Чайковський Андрій.